

УДК 070.15ПОЛИТИКИН ЗАБАВНИК,1952/1991“
316.75(497.1),,1952/1991“

КОМУНИЗАМ НА КАШИЧИЦУ: ИДЕОЛОШКИ САДРЖАЈИ У ПОЛИТИКИНОМ ЗАБАВНИКУ 1952–1991.

Др Зоран ЈАЊЕТОВИЋ
Институт за новију историју Србије

АПСТРАКТ: *Рад анализира примере очитовања и наметања службене идеологије у омладинском листу Политикин забавник током постојања социјалистичке Југославије.*

Кључне речи: *Политикин забавник, Јосип Броз Тито, Комунистичка партија Југославије, социјализам, раднички покрет, комунистичка идеологија, ЈНА*

О Политикином забавнику

Политикин забавник је почео да излази као забавно-поучни лист за младе 28. фебруара 1939, и штампан је до избијања Априлског рата 1941. После завршетка Другог светског рата, обновљен је тек после политичког раскида са Совјетским Савезом 1948. и постепеног раскидања са стаљинистичком идеологијом у култури.¹ Иза њега је стајао један од два „централна“ листа (*Политика*), дајући му тако тежину коју није имала већина других листова за омладину.

Циљ листа био је да се младим генерацијама које су тада похађале школу приближе тековине савремене науке и технике, да се упознају са историјом југословенских народа, географијом заједничке социјалистичке домовине, југословенским и страним културним ствараоцима, али их је

¹ Ljubodrag Dimić, *Agitprop kultura*, Beograd, 1989, str. 246–263; Branko Petranović, *Istorija Jugoslavije 1918–1988, III*, Beograd, 1988, str. 316–331.

требало и забавити.² После петнаест година излажења прецизирано је да је лист намењен пре свега основцима, што није било назначено у заглављу листа или на другим местима.³

Тираж и утицај

Као и код сваког листа, утицај *Политикиног забавника* се пре свега може мерити тиражом. Излажење је почео са тиражом од 100.000 примерака 1952. године, да би до 1959. достигао 138.000.⁴ До 1964. тираж се попео на 180.000,⁵ а до почетка седамдесетих на 230.000.⁶ Године 1973. тираж је био око 300.000 примерака.⁷ Очигледно је да је тираж листа пратио пораст куповне моћи грађана током шесте и седме деценије XX века. У септембру 1973. лист је уз своје изворно ћирилично, те латинично издање које је излазило од 30. априла 1971, добио и издање на словеначком,⁸ чиме је јасно ставио до знања да жели да буде лист који ће се читати на целокупном југословенском простору. Ово је вероватно био и двоструки уступак: комерцијалним потребама, с једне, и нараслој националној самосвести југословенских народа с друге стране. Ове промене се, међутим, нису значајније одразиле на повећање укупног тиража. Током наредних пет година он је још само мало порастао – на око 320.000 продатих примерака.⁹ Током осамдесетих година, због погоршања привредне ситуације и пропратног опадања куповне моћи становништва, тираж је опао на 230.000 у 1982,¹⁰ односно на свега 180-200.000 у 1988. години.¹¹ Поред економских фактора, на опадање тиража је вероватно утицала и појава нових омладинских листова. Требало би тек испитати да ли је пад тиража током осамдесетих година био сразмерно већи у западним или источним крајевима земље, али није искључено да је он био повезан и са јачањем међунационалних напетости у том периоду.

² „После двадесет година: Политикин забавник”, *Политикин забавник*, (даље: ПЗ), VIII, 383, Београд 2. 5. 1959, стр. 9. (Првих година излажења, готово сви чланци су били непотписани. Тек знатно касније се појављују прилози потписани пуним именом или само иницијалима.)

³ „Петнаест година нашег листа“, *ПЗ*, XVI, 789, Београд, 11. 2. 1967, стр. 10.

⁴ „После двадесет година: Политикин забавник“, *ПЗ*, VIII, 383, Београд, 2. 5. 1959, стр. 9.

⁵ „Шездесета годишњица *Политике* и четврт века *Политикиног забавника*“, *ПЗ*, XIII, 630, Београд, 25. 1. 1964, стр. 7.

⁶ „1220 *Политикиних забавника*“, *ПЗ*, XX, 1000, Београд, 26. 2. 1971, стр. 7.

⁷ [Натпис на насловној страни], *ПЗ*, XXII, 1101, Београд, 2. 2. 1973, стр. 1

⁸ „Мала пошта“, *ПЗ*, XXVII, 1407, Београд, 15. 12. 1978, стр. 35.

⁹ „Мала пошта“, *ПЗ*, XXVII, 1397, Београд, 6. 19. 1978, стр. 35.

¹⁰ „Седница новог Издавачког савета: Одржати квалитет“, *ПЗ*, XXXI, 1582, Београд, 23. 4. 1982, стр. 5.

¹¹ „Мала пошта“, *ПЗ*, XXXVII, 1903, Београд, 17. 6. 1988, стр. 49.

Читаоци

Географски гледано, упркос све израженијој жељи да буде општејугословенски лист, и упркос томе што је заиста читан у свим крајевима земље, *Забавник* је најбројнију публику имао у Србији, Босни и Херцеговини и Македонији. Ово се може закључити на основу писама читалаца, која су стизала углавном из ових крајева. Да је било више писама из Хрватске и Словеније, уредништво би их свакако у већем броју и објављивало – баш зато што је желело да лист има југословенско обележје. Разлог вероватно треба тражити у чињеници да је током првих двадесет година излажења после Другог светског рата лист излазио само на ћирици, те да се зато највише куповао баш у оним деловима земље где је то писмо било доминантно.

Поред географског распореда већине читалаца, писма редакцији указују и на старосну структуру публике: судећи по њима велика већина читалаца, или бар велика већина читалаца спремних да пишу редакцији листа, припадала је школском узрасту. Радило се обично о ученицима виших разреда основне школе или средњошколцима, значи о узрасту од 11-12 до 17-18 година. Другим речима, лист је успео да придобије баш оне старосне групе које су биле његова циљна група. Треба претпоставити да су и њихови родитељи били читаоци листа у већем броју него што се може закључити само на основу објављених писама. За познавање праве структуре читалаца листа било би потребно посебно истраживање.

Видови пласирања идеологије

Политикин забавник је, као што му име каже, био пре свега забавни лист који је, уз обиље стрипова и занимљивости, желео да образује своју публику. Као такав, он није могао бити оптерећен идеолошким или политичким садржајима – који не би били примерени узрасту читалаца и њиховим интересовањима. Због тога у листу током целог социјалистичког периода налазимо јако мало примера директног идеолошког деловања на публику какво је било карактеристично за „озбиљну“ штампу. Ово, међутим, не значи да је *Забавник* био острво без идеологије у социјалистичком идеолошком мору. Идеологије је било, али је она по правилу пласирана посредним путем и (за младе читаоце) неприметно. У овом раду ћемо се позабавити питањем кроз које садржаје је пласирана идеологија и које вредности су при том промовисане. Покушаћемо, такође, да пратимо и промене у интензитету идеолошког деловања, као и промене у самој идеологији до којих је постепено долазило.

Социјалистичка изградња

Први садржаји који би се могли подвести под ознаку „идеолошког“ појавили су се већ првих месеци излажења обновљеног листа: радило се о (лоше) илустрованим кратким прилозима о важним југословенским привредним предузећима и капиталним инфраструктурним објектима који је требало да симболизују успехе социјалистичке изградње. Током априла и маја 1952. појавило се осам оваквих анонимних прилога у дну друге стране.¹² Занимљиво је приметити да после тога овакви примери готово у потпуности нестају са страница листа, тако да су до краја социјалистичког раздобља објављена још само три прилога са сличном тематиком.¹³ При том је карактеристично да последњи прилог те врсте, објављен 1986, више не говори о предузећу из неке традиционалне привредне гране, поготово не неке која запошљава типичне представнике радничке класе, већ о тиму врло младих информатичара. Ово већ сведочи о промени система вредности у југословенском социјалистичком друштву до кога је дошло у времену од објављивања првих прилога на ову тему.

Народноослободилачка борба

Поред величања радничке класе, којој су овакви прилози били индиректан омаж, једна од главних идеолошко-васпитних поставки југословенског социјализма је било неговање традиција Народноослободилачке борбе. Зато помало чуди што се први прилог те врсте појавио у *Политиком забавнику* тек осам месеци од поновног покретања листа.¹⁴ У коначном збиру, у листу је објављено више од 650 прича из партизанског ратовања, али су оне постале учесталије тек од шездесетих година. Последња таква прича у посматраном периоду је објављена крајем 1990, делујући као већ помало анахрони остатак прошлих времена и режима који је све мање био

¹² „Тузлански базен“, *ПЗ*, I, 14, Београд, 5. 4. 1952, стр. 2; „Фабрика машина-алатљика „Иво Лола Рибар“, *ПЗ*, I, 15, Београд, 12. 4. 1952, стр. 2; „Фабрика електричних машина и уређаја „Раде Кончар“, *ПЗ*, I, 17, Београд, 26. 4. 1952, стр. 2; „Задружно село Галичник“, *ПЗ*, I, 18, Београд, 3. 5. 1952, стр. 2; „Ауто-пут „Братство-јединство“, *ПЗ*, I, 19, Београд, 10. 5. 1952, стр. 2; „Хидро-централа „Власина-Врла“, *ПЗ*, I, 20, Београд, 17. 5. 1952, стр. 2; „Гитови заводи „Литострој“, *ПЗ*, I, 21, Београд, 24. 5. 1952, стр. 2; „Железара Зеница“, *ПЗ*, I, 22 Београд, 31. 5. 1952, стр. 2.

¹³ „Фабрика враћа дуг комуни“, *ПЗ*, XIV, 682, Београд, 23. 1. 1965, стр. 4 (о томе како је општина Копривница помогла опоравак „Подравке“, која јој сада то враћа; Иван Лончар, „Велики споменик људској снази: Хидро-електрана „Пива“ – велики подвиг“, *ПЗ*, XXIX, 1489, Београд, 11. 7. 1980, стр. 4–5; М. Крстуловић, „Изуми, открића, достигнућа: Сплитска „Силиконска долина“, *ПЗ*, XXXV, 1791, Београд, 25. 4. 1986, стр. 12–13 (о омладинској творници рачунара „Лола“ у Сплиту).

¹⁴ „Рибарски чамци јуришају на ратне бродове“, *ПЗ*, I, 42, Београд, 18. 10. 1952, стр. 4.

социјалистички.¹⁵ Прилози из НОБ-а (приче, цртице, анегдоте) су обично говорили о учешћу појединаца у партизанској борби или њеном помагању, а често су главни јунаци била деца или омладинци – што је свакако требало да олакша идентификацију младих читалаца с њима. Јако је мало било прилога о стварно великим биткама и догађајима – али то је добрим делом била карактеристика свих историјских прилога у листу: конкретан мали догађај, са јунацима чија су имена и презимена била позната, био је погоднији материјал за новинарску обраду од великих битака и догађаја чији су главни јунаци биле масе или сакросанктни појединци који су добрим делом још били живи и на власти. Приче о „малим људима“, па и анегдоте о истакнутијим припадницима Народноослободилачког покрета су имале динамику и драматски набој, и зато су биле као створене за *Забавник*. И док су тзв. „приче из живота“ описивале узбудљиве мирнодопске догађаје „малих људи“, приче из НОБ-а су, забављајући читаоце напетом фабулом, успут указивале на вредност пожртвованости, патриотизма, храбрости итд.

О спорним питањима из Другог светског рата на тлу Југославије није било речи: јунаци су подељени на „добре“ и „лоше момке“. У прве су се убрајали партизани, илегалци и њихови симпатизери, а у друге окупатори, четници, усташе и остали „сарадници окупатора“. Није било речи о братоубилачком рату на етничкој или идеолошкој основи.¹⁶ На тај начин се посредно неговало званично прокламовано „братство и јединство“, а избегавано је и пропитивање понашања победничких партизана према њиховим пораженим противницима.¹⁷ Експлицитно је „братство и јединство“

¹⁵ Слободан Ј. Перковић, „Како је ратовао Маријан Бадел: Операција тишина“, *ЛЗ*, XXXIX, 2027, Београд, 2. 11. 1990, стр. 4–5. Занимљиво је да је овај прилог, који је изашао у време великог заоштравања међунационалних напетости, имао за главног јунака једног хрватског партизана.

¹⁶ О Јасеновцу се појавио само један чланак. (Иван Лончар, „Бекство из града смрти: На бодљикавој живи“, *ЛЗ*, XXIX, 1467, Београд, 8. 2. 1980, стр. 6–7.) И овај чланак се уклапа у уобичајену шему прилога са тематиком из НОБ: говори о судбинама неколико појединаца, док се само у „прозору“ дају општи подаци о логору уз процену да је у њему страдало око 800.000 људи. Овај број је по свему судећи преузет из дечје енциклопедије *Реци где је... Дечје свезнање, Велика шлустрована енциклопедија за децу у 10 књига*, (ур. Угљеша Крстић) III, Београд, 1986, стр. 185, будући да остале енциклопедије наводе друге бројеве. И овај број, међутим, био је у складу са тада преовлађујућом тенденцијом да се број жртава Другог светског рата преувеличава. По најновијим истраживањима, која додуше још нису завршена, чини се да укупан број жртава у том концентрационом логору неће изнети више од 130.000 људи. (Уп. Драган Цветковић, „Јасеновац у систему страдања цивила у НДХ – квантитативна анализа (или поново о бројевима)“, *Jasenovac: Zbornik radova četvrte međunarodne konferencije o Jasenovcu*, Banjaluka, 2007, стр. 76)

¹⁷ Уп. нпр. *Partizanska i komunistička represija i zločini u Hrvatskoj 1944.–1946. Dokumenti*, Slavonki Brod, 2005; Vladimir Ilić, *Prevladavanje prošlosti u Vojvodini*, Zrenjanin, 2002; Aleksandar Kasaš, *Mađari u Vojvodini 1941–1946*, Novi Sad, 1996, str. 156–184; Tibor Cseres, *Krvna osveta u Bačkoj*, Zagreb, 1993; str. 96–251; Zoran Janjetović, *Between Hitler and Tito: The Disappearance of the Vojvodina Germans*, Belgrade, 2005 (2nd ed.); Vladimir Geiger, *Nestanak folksdojčera*, Zagreb, 1997.

као тему имало свега неколико чланака са тематиком из НОБ-а.¹⁸ Та тема се неприметно провлачила кроз разне друге чланке, обично сасвим ненаметљиво, избором различитих крајева Југославије о којима је писано, како о Другом светском рату тако и о мирнодопским и разним историјским и културним темама.¹⁹

Изузетак од правила да јунаци треба да буду „мали људи“ били су Тито и Иво Лола Рибар. О Титу ће бити више речи у наставку текста, док ћемо се овде осврнути на Рибара, о коме је објављено више чланака. Они су били у функцији изградње његовог култа међу младима, а обухватили су како његову ратну тако и предратну делатност, приказујући га као оличење свега младог, полетног, напредног и племенитог.²⁰ Изгубивши рано живот, он је на тај начин, као „вечно млад“, био као створен за комунистичку омладинску икону. *Политикин забавник* је овим прилозима такође учествовао у стварању његовог култа.

Специфичан вид неговања традиција НОБ-а су били и стрипови о партизанима. Њих није било много: свега девет током посматраног раздобља,²¹ што је било јакно мало у односу на укупан број стрипова објављених

¹⁸ „Осамнаест младића“, *ПЗ*, X, 475, Београд, 4. 2. 1961, стр. 7 (чланак о оснивању партизанског одреда Зајнел Ајдини); Ђ. Протић, „Сви смо ми кривци“, *ПЗ*, XXII, 1147, Београд, 21. 12. 1973, стр. 7 (о заточеним албанским и црногорским комунистима у затвору у Тирани током Другог светског рата). Једини текст у коме се читаоци директно позивају да негују „братство и јединство“ написао је Али Шукрија („Храброст се звала Игбал“, *ПЗ*, XXIII, 1179, Београд, 2. 8. 1974, стр. 4–5). У њему се каже: „Данашњи читаоци *Политикиног забавника* баш зато имају велику обавезу коју никад, ни у једном тренутку не смеју заборавити – и о којој стално говори друг Тито – да будно чувамо братство и јединство наших народа и народности, за које су дали своје животе стотине и хиљаде наших бораца, а међу њима и наши најмлађи борци – пионири“.

¹⁹ Ево неколико примера како је ненаметљиво неговано „братство и јединство“: „Песник братства“, *ПЗ*, VIII, 394, Београд, 18. 7. 1959, стр. 7 (о сплитском песнику Луки Батићу кроз чија се дела у XIX веку „провлачи иста идеја: ми смо деца истог народа, и Хрвати, и Срби и муслимани“); „Адам Мандровић“, *ПЗ*, X, 470, 31. 1. 2. 1961, стр. 7 (о хрватском глумцу који је у два наврата био директор Народног позоришта у Београду); „Игре Југославије: Коло“, *ПЗ*, XIX, 944, Београд, 30. 1. 1970, стр. 48–49 (по једна слика кола из сваке републике и покрајине); Мирјана Крстуловић, „Листамо историју: Поваљска листина“, *ПЗ*, XXXIII, 1717, Београд, 23. 11. 1984, стр. 41 (о најстаријој хрватској ћириличној средњовековној повељи и коришћењу ћирилице у Хрватској у средњем веку).

²⁰ „Поводом 50 година рођења: Иво Лола Рибар“, *ПЗ*, XV, 785, Београд, 14. 1. 1967, стр. 8; Б. Јеремић, „Полицији на дар“, *ПЗ*, XXVI, 1325, Београд, 20. 5. 1977, стр. 14; Драшко Шћекић, „На јучерашњи дан пре 37 година погинуо је Иво Лола Рибар: Последње писмо“, *ПЗ*, XXIX, 1509, Београд, 28. 11. 1980, стр. 4–5; Петар Милатовић, „Пре 45 година погинуо је Иво Лола Рибар: Тајна сахрана у Горњем Рибњаку“, *ПЗ*, XXXVII, 1926, Београд, 25. 11. 1988, стр. 4–5.

²¹ М. Мандић, Б. Веселиновић, „Црни Марко“, *ПЗ*, XII, 591, Београд, 27. 4. 1963; Јелко Петернељ, „Ватрена освета“, *ПЗ*, XXIV, 1244, Београд, 31. 10. 1975; „Браћа“, *ПЗ*, XXV, 1295, Београд, 22. 10. 1976; „Опасан задатак“, *ПЗ*, XXVI, 1310, Београд, 4. 2. 1977; „Небојша и Гвозден: Минери“, *ПЗ*, XXVII, 1363, Београд, 10. 2. 1978; „Партизан Горан: Казнена експедиција“, *ПЗ*, XXVIII, 1369, Београд, 24. 2. 1978; Бранислав Керец, Петар Алачић, „Партизан Горан: Скојевици“, *ПЗ*, XXVII, 1404, Београд, 24. 11. 1978; „Бункер на барутани“, *ПЗ*, XXVIII, 1412, Београд, 19. 1. 1979; Стјепан Бобинец, „Шумски партизани“, *ПЗ*, XXVIII, 1412, Београд, 19. 1. 1979.

у листу, од којих је огромна већина била иностраног порекла. Будући да је слична ситуација била и у свим осталим југословенским листовима који су објављивали стрипове (са изузетком магазина *Никад робом* (1963–1969) и *Ју стрип* (1977–1983)), то не треба да чуди,²² мада је укупна продукција стрипова о НОБ-у омогућавала да их буде објављено и више.²³ Иако је већина стрипова о партизанима објављених у *Забавнику* била добро цртана, већ због свог малог обима и малог броја они вероватно нису могли да дубље утичу на читаоце који су од првог броја били бомбардовани Дизнијевим и другим, углавном америчким, стриповима без икакве идеолошке поруке. Недовољна југословенска стрип-продукција, а посебно мањак квалитетних а још необјављених стрипова о НОБ-у би спречили редакцију да их објављује у већем броју, чак и да је она имала више склоности за то. Ако се погледа целокупан стрип-материјал објављен у листу, долази се до закључка да је доста висок квалитет стрипова обезбеђиван углавном објављивањем лиценцих остварења. Она су доприносила укупном високом нивоу *Политикиног забавника*, али је то било тешко ускладиво са (индиректним) идеолошким деловањем на младе читаоце преко тада јако популарне девете уметности.

У вези са прилозима о Народноослободилачком рату постоји неколико занимљивости. Прва је да су неке од текстова написали (или бар потписали) неки од тада најистакнутијих политичких функционера,²⁴ што свакако указује на значај који је режим придавао листу. Друга карактеристика је то да значајни датуми из историје партизанског покрета нису били систематски обележавани (Дан устанка, заседања АВНОЈ-а, годишњице битака). Слично је било и са осталим државним празницима, који су генерално чешће регистровани током седамдесетих и осамдесетих година. Зашто је тако било, могло би се вероватно утврдити тек после истраживања празника социјалистичке Југославије и њиховог обележавања.

²² Vasa Pavković, *Naš slatki strip*, Београд, 2003, стр. 109–151.

²³ Исто, стр. 30, 36–39. Треба имати на уму да су унутар целокупне југословенске стрип продукције стрипови са партизанском тематиком представљали само мали део. Неупоредиво више је било стрипова са историјским или квази-историјским темама из других раздобља, а од седамдесетих година и научно-фантастичним.

²⁴ Родољуб Чолаковић, „Па то је болан, партизан“, *ПЗ*, XXIII, 1175, Београд, 5. 7. 1974, стр. 4–5; Вицко Крстуловић, „Дује храброг срца“, *ПЗ*, XXIII, 1177, Београд, 19. 7. 1974, стр. 4–5; Али Шукрија, „Храброст се звала Игбал“, *ПЗ*, XXIII, 1179, Београд, 2. 8. 1974, стр. 4–5; Никола Љубичић (забележио Момчило Стефановић), „Песма малог Петета“, *ПЗ*, XXIV, 1229, Београд, 18. 7. 1975, стр. 4–5.

„Највећи син наших народа и народности“

Слична тенденција се може опазити и кад су у питању написи о Јосипу Брозу Титу. Делује готово запањујуће да се први чланак о југословенском маршалу појавио тек 1963. године, те да ни он није био посвећен директно њему већ је препоручивао једну књигу о њему, и то „у пакету“ са још четири књиге!²⁵ Радило се свакако о избегавању очигледног наметања култа личности који је осуђиван у другим социјалистичким земљама.²⁶ У наредних пет година *Забавник* није више спомињао шефа државе. Његово прво следеће спомињање било је поново индиректно – у чланку о његовој ратној секретарици (и љубавници) Даворјанки Пауновић - Зденки.²⁷ Исте године је изашао још један пригодан чланак поводом обележавања наводног Титовог рођендана 25. маја,²⁸ следеће године забележена је председникова посета листу,²⁹ док се током наредних седам година појавило само пет чланака о њему. А онда 1977. долази до праве поплаве чланака о „највећем сину наших народа и народности“. Те године је изашло 37 написа о југословенском председнику. Радило се највећим делом о дужим или краћим анегдотама из књиге Звонка Штаубрингера и Милоја Поповића *Тито у андегдотама*, као и епизодама из његовог живота из књиге Звонка Штаубрингера *Тито грађанин света*. Јасно је да сви ови прилози, као и они објављени раније и касније, приказују Тита у крајње позитивном светлу, као човека интелигентног, духовитог, принципијелног, човекољубивог и на сваки начин симпатичног. Поставља се питање откуд поплава написа о вођи баш у то време? Мало је вероватно да су се чланови редакције спонтано одлучили да напрасно почну да интензивно негују култ маршала. Много је вероватније да је миг за тако нешто дошао „одозго“, из естаблишмента који је уз остарелог и онемоћалог председника, учвршћивањем његовог култа, припремао систем за деловање после председникове смрти.³⁰

Слична и очекивана, иако нешто мања (само 30 чланака) поплава је уследила 1980, непосредно после Титове смрти.³¹ Овог пута већина прилога је била преузета из књиге Александра Тадића „Први сусрет с Титом“, а

²⁵ „Књиге које вам препоручујемо“, *ПЗ*, XII, 626, Београд, 28. 12. 1963, стр. 7. Радило се о књизи Тихомира Станојевића „Наш први сусрет с другом Титом“, за коју је речено да је писана „топлим и присним стилем“, те да „приказује на занимљив начин живот и рад друга Тита“ и да „везује читаоачеву пажњу подједнако од прве до последње стране“.

²⁶ Todor Kuljić, *Tito. Sociološko-istorijska studija*, (2. dopunjeno izdanje), Zrenjanin, 2005, str. 404.

²⁷ Б. Тирнанић, „Титова ратна секретарица“, *ПЗ*, XVII, 852, Београд, 27. 4. 1968, стр. 7.

²⁸ Богдан Тирнанић, „Четири ратна рођендана“, *ПЗ*, XVII, 856, Београд, 25. 5. 1968, стр. 7.

²⁹ „Друг Тито наш гост“, *ПЗ*, XVIII, 894, Београд, 14. 2. 1969, стр. 2. Високи гост се похвално изразио о листу што је, наравно, и пренето читаоцима.

³⁰ Kuljić, *n. d.*, str. 194.

³¹ Цео број 1480 који је изашао 9. маја 1980. је био посвећен Титу.

неки старији прилози су прештампани. Наредне године је изашло још девет чланака о покојном маршалу, да би потом излазио по један, обично пригодан, рођендански чланак, до 1987. и 1988. када су објављена по два. Ово је одражавало идеолошку еволуцију југословенског друштва и режима. У броју 1952 који је изашао 26. маја 1989. Тито и његов наводни рођендан, тј. Дан младости, више нису ни споменути, иако је број садржао текст на две стране о Исусу Христу и, такође на две стране, о маузолеју Карађорђевића на Опленцу.³² На тај начин је *Политикин забавник* затворио идеолошки круг, увек следећи службену линију власти. При том, Тито је као идеолошка вредност напуштен пре него Народноослободилачка борба³³ или „братство и јединство“³⁴ – свакако због промене његовог места у службеној српској „култури сећања“ за време Милошевићевог режима.³⁵

Радници vs. капиталисти

У непосредној вези са прилозима о Народноослободилачкој борби и Титу су били и прилози из историје домаћег и страног радничког покрета. Њихов број није био велик: током посматраних 39 година изашло је само 36 оваквих прилога (укључујући ту и рекламе за књиге изразито комунистичког идеолошког садржаја),³⁶ што је мање од једног годишње. Они су се тицали појединих догађаја из историје радничког покрета³⁷ или његових значајних вођа.³⁸ Било је и неколико пригодних чланака о Октобарској револуцији, а међу личностима вођа комунистичког покрета, поред Тита, највећа пажња

³² Слободан Рељић, „О времену у коме је настало хришћанство: Месија је стигао у кошуљи“, *ПЗ*, XXXVIII, 1952, Београд, 26. 5. 1989, стр. 16–17; Миленко Тодоровић, „Покрај лепе варошице Тополе: Владар пожелео, владар платио“, *исто*, стр. 40–41.

³³ Видети фусноту 15.

³⁴ Још средином 1991, када се Југославија фактички већ распала, у *Забавнику* је изашао чланак о хрватском писцу Аугусту Шенои у коме је било говора и о његовим пројугословенским симпатијама. Текст је написан потпуно у складу са мноштвом сличних који су током претходних деценија настали са циљем да се југословенски народи, а посебно српски и хрватски боље упознају и зближе. (Уп.: М. Тодоровић, „Три живота Аугуста Шеное: Господине, имате ужасне манире!“, *ПЗ*, XL, 2059, Београд, 14. 6. 1991, стр. 17)

³⁵ Kuljić, *n. d.*, str. 448–461.

³⁶ Тако нпр. *ПЗ*, XIX, 949, Београд, 6. 3. 1970, стр. 44–45; *ПЗ*, XIX, 988, Београд, 4. 12. 1970, стр. 38–39; *ПЗ*, XXVI, 1346, Београд, 14. 10. 1977, стр. 15; *ПЗ*, XXIX, 1478, Београд, 25. 4. 1980, стр. 22

³⁷ „Нова година хусинских рудара“, *ПЗ*, XII, 626, Београд, 28. 12. 1963, стр. 7; „1. мај 1890 – 1. мај 1967“, *ПЗ*, XVI, 800, Београд, 29. 4. 1967, стр. 5 (о поводу за слављење 1. маја и прославама у југословенским земљама); Б. Јеремић, „Захтевамо... и човечност!“, *ПЗ*, XXXIII, 1229, Београд, 18. 7. 1975, стр. 4–5 (о штрајку рудара Трепче 1936); „Бурна ноћ самоборска“, *ПЗ*, XXVI, 1387, Београд, 28. 7. 1978, стр. 4 (о оснивању КП Хрватске 1937)

³⁸ „Једно писмо, девет језика“, *ПЗ*, XVII, 843, Београд, 24. 2. 1968, стр. 21–22 (о Енгелсу као полиглоти); М. П., „Последњи дани К. Маркса: Како да му кажем“, *ПЗ*, XXXII, 1635, Београд, 29. 4. 1983, стр. 6–7; Стефан Зец, „Раде Кончар, центархалф, Централне: Тренинг у Саламури“, *ПЗ*, XXXV, 1792, Београд, 2. 5. 1986, стр. 4–5.

је посвећена Лењину. О њему је објављено пет чланка,³⁹ док је о оснивачима „научног социјализма“, Марксу и Енгелсу, објављен само по један чланак. Разлог вероватно лежи у неавантуристичким биографијама вођа „научног социјализма“. О Лењину, као историјски ближем и не само теоретичару већ и практичару социјализма, појавило се више чланака, али ни они као ни чланци о Марксу и Енгелсу не обрађују његову доктрину – што би било непримерено омладинском листу – већ више осликавају његову личност, наравно у најлепшим бојама. Описан је као вредан, педантан, скроман у материјалним стварима и надасве хуман – од чега су само прве три особине одговарале истини.⁴⁰ Сигурно је да су *Забавникови* аутори преносили слику из тада доступне релевантне литературе, не покушавајући да завире „иза кулиса“ – што би наравно било на разне начине кажњиво.

Једна друга истријска фигура се својим бурним животом, иако није припадала историји радничког покрета у правом смислу речи, просто наметала за јунака више текстова и стрипова: реч је о Спартаку, вођи гладијаторског устанка против Римљана у I веку п. н. е. О њему су објављена два чланка,⁴¹ једна прича у сликама⁴² и један стрип у четири наставка.⁴³ Иако се то у овим прилозима не каже, Спартак је био омиљени лик из Антике како Лењина тако и Маркса који је за њега написао да је био „велики генерал и прави представник античког пролетаријата“.⁴⁴ Кроз причу о Спартаку младим читаоцима се неприметно могла улити симпатија према потлаченим народним слојевима, као и слободољубивост.⁴⁵ Због своје мање идеолошке упадљивости, Спартак се на страницама задржао дуже од

³⁹ М. Ч., „На нишану агентатора: Фани је пуцала на Лењина“, *ПЗ*, XXIII, 1192, Београд, 1. 11. 1974, стр. 4–5; В. Смиљанић, „Изузетан човек – Лењин: Знање и храброст“, *ПЗ*, XXIII, 1193, Београд, 8. 11. 1974, стр. 8–9; Б. Ј., „Лењин и шах“, *ПЗ*, XXVI, 1329, Београд, 17. 6. 1977, стр. 11; „Лењин и учење страних језика: Одмарао се уз речнике“, *ПЗ*, XXVI, 1350, Београд, 11. 11. 1977, стр. 14; О. Вукадиновић, „Познавала сам Лењина: Буни се бунтовнице!“, *ПЗ*, XXVIII, 1420, Београд, 16. 3. 1979, стр. 10–11.

⁴⁰ Лењин је заиста био марљив и педантан (чак до ситничавости), у приватном животу доста скроман, али тврдња о његовој наводној хуманости нипошто не стоји. Напротив, он је био следбеник једне идеје због ње саме, а не због тога што је она обећавала да ће поправити живот широких маса. Кад су његов лични комфор или његове омиљене идеје били у питању, или кад се радило о њему антипатичним друштвеним групама и слојевима, био је потпуно безосећајан, чак окрутан. (Ур. Robert Service, *Lenin. A Biography*, London, Oxford, 2000, pp. 82, 87–88, 349, 364–366, 391, 395, 398, 401, 443)

⁴¹ „Спартак – вођа робова“, *ПЗ*, XXIII, 1188, 4. 10. 1974, стр. 11; Г. В., „Славни људи из прошлости: Спартак – вођа побуњених робова“, *ПЗ*, XXVIII, 1951, Београд, 19. 5. 1989, стр. 16–17.

⁴² „Из Старог века: Спартак креће на Рим“, *ПЗ*, XXV, 1260, Београд, 20. 2. 1976, стр. 6–7.

⁴³ *ПЗ*, XVIII, 909–912, Београд, 30. 5. 1969 – 20. 6. 1969, стр. 15.

⁴⁴ Маркс у писму Енгелсу од 27. 2. 1861, цитирано у: N. А. Маškin, *Istorija starog Rima*, Beograd, 1982, str. 231.

⁴⁵ У последњем наставку стрипа *Спартак*, главни јунак на самрти патетично каже: „Умирем задовољан уверен да ће мој пример показати људима да за слободу ни једна жртва није велика“ (*ПЗ*, XVIII, 912, Београд, 20. 6. 1969, стр. 15)

председника Тита, односно до времена кад је звезда овог другог већ сишла са идеолошког хоризонта.

Занимљиво је приметити да учесталост чланака из историје радничког покрета углавном прати учесталост писања о Титу, тј. већина их се појавила од средине седамдесетих до средине осамдесетих година, а највећи број 1977, 1979. и 1980. Наравно, њихов број је био много мањи него прилога о Титу, али би се ови други једним делом могли уврстити у историју (југословенског) радничког покрета. Овакав бројчани однос, међутим, такође јасно показује намеру комунистичког естаблишмента да крајем седамдесетих и почетком осамдесетих учврсти како Титов култ тако и идеологију радничке класе – као легитимацију своје сопствене власти.

Уз прилоге о радничком покрету, појављивали су се и они који су сликали другу страну медаље: капитализам и капиталисте. Дуго времена они су причама о експлоатацији и биографијама експлоататора били супротност причама о борби радника,⁴⁶ али се чини да су неки од њих који су приказивали поједине богаташе само као занимљиве личности помало некритички преузети из западних извора.⁴⁷ У сваком случају, број оваквих прилога је био још мањи од оних из историје радничког покрета.

Крајем осамдесетих и почетком деведесетих долази по овом питању до промене гледања на капиталисте: они се више не виде као крвопије радничке класе, већ као поштовања достојни промотори привредног развитака.⁴⁸ Потпуно у складу с таквом променом парадигме су и два веома похвална чланка о првом Мекдоналдовом ресторану у Београду, који је отворен 1988.⁴⁹

⁴⁶ „Они нису само то...“, *ПЗ*, X, 504, Београд, 26. 8. 1962, стр. 2 (о познатим француским и америчким глумцима, добро „умреженим“ у капиталистичку привреду); „Ел Дорадо испод земље“, *ПЗ*, XVII, 859, Београд 15. 6. 1968, стр. 21 (о експлоатацији рудара у Јужноафричкој Републици); „Омрзнати краљ нафте Џон Д. Рокфелер“, *ПЗ*, XVII, 869, 24. 8. 1968, стр. 4–5; Б. Д. „Трговац оружјем“, *ПЗ*, XIX, 978, Београд, 25. 9. 1970, стр. 7 (о Базилу Лахарову); „Овсена каша за милионерку“, *ПЗ*, XXVI, 1338, Београд, 19. 8. 1977, стр. 21 (о америчкој богаташици Хети Робинсон).

⁴⁷ Такав је нпр. текст „Прича о скуваном зечићу“ (*ПЗ*, XVI, 799, Београд, 22. 4. 1967, стр. 11) који говори о Џ. Рокфелеру и Дипону Копленду као људима који су од малих ногу показивали посебне способности, што имплицира да су на потпуно поштен начин стекли богатства.

⁴⁸ М. К., „Ко поседује Аустралију: „Цареви“ аутобуса, крава и аутомобила“, *ПЗ*, XXXVII, 1905, Београд, 1. 7. 1988, стр. 44–45 (о неколико врло богатих далматинских исељеничких породица у Аустралији); Миленко Тодоровић, „Ђорђе Вајферт и његово пиво: Пивара ради, бакар се вади“, *ПЗ*, XXXVIII, 1949, 5. 5. 1989, стр. 8–9; Миленко Тодоровић, „Захваљујући прокријумчареној машини: Ум царује, вуна славу ваља“, *ПЗ*, XXXIX, 2038, Београд, 18. 1. 1991, стр. 4–5 (о парафинским индустријалцима Мити Теокаревићу и Антонију Поповићу).

⁴⁹ И. М., „Тражили сте, читајте: Магично као Мекдоналдс“, *ПЗ*, XXXVIII, 1937, Београд, 10. 2. 1989, стр. 50; „Политикин забавник код Мекдоналдса: Биг мек са Славвије“, *ПЗ*, XXXVIII, 1938, Београд, 17. 2. 1989, стр. 50. (Овај други чланак има очите елементе економске пропаганде, те не треба искључити могућност да је био наручен.)

Неговање патриотизма

Може се рећи да су прилози са темама из НОБ-а, као и други прилози из националне историје (822 из српске и црногорске, 210 из хрватске, 29 из босанскохерцеговачке, 28 из македонске и 20 из словеначке) имали, између осталог, за циљ да код младих читалаца развију ону специфичну форму родољубља која се називала „југословенски социјалистички патриотизам“. Два догађаја су посебно била омиљена као стожерна у изградњи југословенског патриотизма, пре свега јер се веровало у њихове светско-историјске последице. Први је био атентат на аустроугарског престолонаследника Франца Фердинанда у Сарајеву 1914, а други пуч и демонстрације 27. марта 1941. Први од ова два догађаја је, као што је познато, искоришћен као повод за почетак Првог светског рата.⁵⁰ *Забавник* је о њему писао у три наврата.⁵¹ Сва три прилога су изашла пригодно, поводом годишњице атентата и сви су се бавили самим током догађаја, без дубљег улажења у узроке, а посебно последице овог терористичког чина. У првом од њих се изричито наводи да су атентатори мучени после хапшења, те да су умрли у затвору у Терезину од последица мучења, што је у најмању руку представљало поједностављење,⁵² али је омладини пружало светао пример како се треба жртвовати за слободу. Нажалост, младим читаоцима уз храброст и родољубље није скренута пажња и на политичку кратковидост убица, што није доприносило развијању рационалне историјске свести. У позадини је стајала имплицитна идеја да су убивши надвојводу голобради атентатори у крајњој линији омогућили рушење Аустроугарске и ослобођење и уједињење јужних Словена.

Исто је важило за други кључни догађај из историје југословенских народа у XX веку: војни пуч и демонстрације 27. марта 1941. И о њему је писано три пута, такође увек поводом годишњица тих догађаја.⁵³ У другом напису, објављеном 1981. се каже да је Комунистичка партија Југославије решила да се умеша у демонстрације и да преузме вођство, те да су зато оне „добиле дух и тон који је проглашавала Партија“ – о чему

⁵⁰ Андреј Митровић, *Србија у првом светском рату*, Београд, 1984, стр. 5–83.

⁵¹ „Из наше историје: Сарајевски атентат“ [серија црно-белих слика са текстовима испод њих], *ПЗ*, XXIV, 1226, Београд, 27. 6. 1975, стр. 15; „Пре 65 година: Пуцњи у Сарајеву“, *ПЗ*, XXVII, 1435, Београд, 29. 6. 1979, стр. 5; Мирјана Крстуловић, „Његово величанство се извињава: Музеј није отворен“, *ПЗ*, XXIII, 1696, 29. 6. 1984, стр. 6–7.

⁵² У ствари, изгледа да су само двојица атентатора мучена после хапшења, док се у затвору у Терезину умирало због сурових услова тамновања који су важали за све затворенике. (Ур. Vladimir Dedijer, *Sarajevo 1914*, II, (2. izd.), Beograd, 1978, str. 12, 51).

⁵³ „Мала историја: Боље рат него пакт“ [серија црно-белих слика са текстовима испод њих], *ПЗ*, XXIV, 1213, Београд, 28. 3. 1975, стр. 7; М. К., „Из серије „Стварање Титове Југославије“: Боље рат него пакт!“, *ПЗ*, XXX, 1526, Београд, 17. 3. 1981, стр. 4–5; Миленко Тодоровић, „Мартовске демонстрације – шта се догађало: Смрт или бешчашће“, *ПЗ*, XXXVI, 1839, Београд, 27. 3. 1987, стр. 4–5.

не постоје никакви чврсти докази. У чланку Миленка Тодоровића из 1987. се иде још даље и износи се, у Југославији често понављана, легенда да је због непланираног немачког напада на Југославију, изазваног пучем и демонстрацијама, немачка агресија на СССР заkasнила за шест седмица, што је довело до њеног неуспеха. Оваква тврдња није имала утемељење у историјским изворима,⁵⁴ и директно је била у функцији развијања несразмерног националног поноса. Будући да стварни узроци пуча и демонстрација, као ни њихове стварне последице нису критички разматрани, овакво писање је директно подстицало митску а не рационалну историјску свест,⁵⁵ док је преувеличавање улоге КПЈ било у функцији пројекције њеног лидерства и на време пре почетка Другог светског рата на тлу Југославије, који је наравно виђен као крунисан „националним и социјалним ослобођењем“ југословенских народа. На тај начин, овакво представљање догађаја од 27. марта 1941. је било у функцији легитимисања власти комуниста.

Промоција омладинских радних акција

Један од саставних делова живота у социјалистичкој Југославији биле су и омладинске радне акције. О њима је *Политикин забавник* 1976. написао: „Колико је важан економски ефекат, толико исто, можда и више, је један од масовних облика васпитања, развијања солидарности и братства и јединства свих наших народа и народности“.⁵⁶ Утолико је чудније што се у овом листу, првенствено намењеном младима, појавило само 12 написа о њима, те да је први изашао тек 1973. До краја седамдесетих је изашло још 10 написа о тој теми, а осамдесетих само један и то ретроспективан о изградњи пруге Шамац–Сарајево, пун статистичких података о томе шта су све омладинци изградили, колико их је успут било описмењено, колико филмских представа је приказано итд.⁵⁷ Остали прилози су анегдотски сликали живот акцијаша било репортажно, било из сећања некадашњих омладинаца. Занимљиво је да се у претпоследњем чланку на тему омладинских радних акција нехотично открива судар социјалистичког идеализма и сурове животне реалности: бивши ударник те године није дошао на акцију јер је отишао на привремени рад у СР Немачку. „Није било друге.

⁵⁴ Коста Николић, Бојан Димитријевић, *Данило Грегорић и 25. март 1941*, Београд, 2007, стр. 211 (с позивом на немачког историчара Холма Зундхаузена).

⁵⁵ Критичко виђење догађаја и њиховог тумачења видети у: Николић, Димитријевић, *н. д.*, стр. 195–213, 232–237; Zoran Janjetović, „27. оžјјак 1941: узроци, актери, идеологија, последице“, *Časopis za Suvremenu povijest*, 3/2006, Zagreb, 2006, str. 1013–1028.

⁵⁶ „Мала пошта“, XXV, 1258, Београд, 6. 2. 1976, стр. 35.

⁵⁷ Петар Милатовић, „Лето кад нам нико није био раван: Какви људи, такви путеви“, *ПЗ*, XXXVI, 1843, Београд, 24. 4. 1987, стр. 4–5.

Јер плата је била танка. Ветар би је однео.⁵⁸ Као допринос популаризацији омладинских радних акција, *Забавник* се у два наврата 1981. позабавио акцијашким песмама.⁵⁹

ЈНА

Уз омладинске радне акције, Југословенска народна армија је сматрана главном ковачницом „братства и јединства“. О њој је, у складу са њеном важном улогом у социјалистичком друштву, *Политикин забавник* писао, иако не много више него о омладинским радним акцијама. Укупан број, углавном пригодних чланака није био велик: 16. Они су били лишени директног наметања идеологије: четири прилога су говорила о оснивању Прве пролетерске бригаде и њеном ватреном крштењу,⁶⁰ док су се остали углавном бавили војним симболима, униформама и питањима војне технике. У целини узевши, о ЈНА и поводом ње је мало писано, поготово ако се узме у обзир значај који је Армији придаван у социјалистичкој Југославији.⁶¹

Спољнополитичке теме у *Политикином забавнику*

До сада обрађене теме су се тичале индиректног пласирања идеологије везане за унутрашње уређење СФРЈ. Постојала је, међутим, и друга линија која је требало да, такође прикривено, обликује мишљење младих читалаца о спољној политици. Она се пре свега огледала у писању о земљама Трећег света, које су по правилу биле несврстане. Ова последња чињеница је понекад и наглашавана у прилозима. Укупно је објављено 52 прилога о тим земљама. Највише их се појавило крајем педесетих и почетком

⁵⁸ „Прошлог лета на Петровој гори: Ударник с белом капом“, *ПЗ*, XXVIII, 1422, Београд, 30. 3. 1979, стр. 20–21.

⁵⁹ „О-рук генерација“, *ПЗ*, XXX, 1531, Београд, 1. 5. 1981, стр. 48 (о ЛП плочи са 14 акцијашких југословенских познатих извођача); „Песма недеље: Идемо на акцију“, *ПЗ*, XXX, 1544, Београд, 31. 7. 1981, стр. 48 (о песми групе „Игла“).

⁶⁰ „Како се стварала наша армија: 22. децембра 1941. године формирана је у Рудом прва регуларна јединица НОВЈ – Прва пролетерска бригада“, *ПЗ*, XIII, 674, Београд, 28. 11. 1964, стр. 7 (чланак говори углавном о правилу службе и логистици; као датум оснивања је наведен 22. 12, а не прави датум 21. 12, који је за ту сврху изабран јер је био Стаљинов рођендан); И. Л. „36. рођендан ЈНА: Дан ватреног крштења“, *ПЗ*, XXVI, 1356, Београд, 23. 12. 1977, стр. 5; „Рођендан ЈНА“, *ПЗ*, XXVII, 1408, Београд, 22. 12. 1978, стр. 5; Иван Лончар, „Приче о нашим градовима: Рудо – кренули су за нама“, *ПЗ*, XXX, 1564, Београд, 18. 12. 1981, стр. 56–57.

⁶¹ Током посматраног раздобља два чланка су посвећена Служби безбедности. У *ПЗ* 646 од 16. 5. 1964, стр. 8, објављене су две приче из књиге *Лунаци нашег маја* – збирке приповедака познатих југословенских аутора (Бранко Ћопић, Мира Алечковић итд.) поводом 20 година Службе безбедности, а на дан Службе, 13. 5. 1983, у *ПЗ* 1637, стр. 6, објављен је чланак „Поводом 13. маја Дана Службе безбедности: Служба радника и сељака“.

шездесетих година (10) (када су многе нове земље стицале независност) и између 1975. и 1980. (36), у време када је покрет несврстаности већ обухватио велики део земљине кугле. По правилу се ради о сажетим приказима историје дотичних земаља, често о борби за ослобођење од колонијализма, и достигнућима постигнутим од стицања независности. Предност писања о тим земљама је била њихова удаљеност и егзотичност, што их је одмах чинило занимљивим за читалачку публику жељну сазнања о далеким земљама и крајевима. Велика већина прилога је писана похвално или бар неутрално, док се критички тонови ретко могу наћи.⁶² Само један прилог, који даје историјат конференција несврстаних, на отворен начин пропагира несврстану спољну политику.⁶³ С једне стране, могло би се рећи да је прилога о Трећем свету, који су у крајњој линији били у функцији спољне политике Југославије, било релативно доста, али су они временски неравномерно распоређени, док, с друге стране, поређење са више од 2.000 прилога са разним америчким темама (од тога 460 из историје) указује на то колико је промовисање несврстане спољне политике у ствари било скромно по обиму, па зато вероватно и по учинку.

Религиозне теме у *Политикином забавнику*

Једна од тема које су деценијама биле упадљиво одсутне са страница *Политикиног забавника* била је религија. Режим који се борио „вером против вере“⁶⁴ дуго није желео да омладина сазнаје чак ни основне историјске чињенице о светским религијама. Први прилог који се директно тиче религије изашао је тек 1979. и у њему се објашњава како је чувени Мојсијев огњени грм⁶⁵ горео због етеричних уља.⁶⁶ Овакво објашњење је на први поглед деловало као један од многих прилога из науке, којима је

⁶² Тако нпр. у „Несврстани свет: Етиопија“, *ПЗ*, XXVI, 1325, Београд, 20. 5. 1977, стр. 21, стоји да „збацивање с престола [цара Хајла Селасија] и револуционарни догађаји у овој држави показали су да никакве реформе не могу сачувати стари феудални систем и да народи Етиопије морају да траже излаз у коренитим друштвено-економским променама“. При том није споменуто велико пријатељство председника Тита и свргнутог етиопског цара, који је ето држао земљу у таквој феудалној заосталости. У чланку Б. Јермића, „Слике савременог Тајланда: Престоница опкољена кишом“ (*ПЗ*, XXVII, 1387, Београд 29. 7. 1978, стр. 24–25), говори се о сјају, али и беди Бангкока. У тексту Б. Ј. „Несврстани свет: Кампучија – велики радни логор“ (*ПЗ*, XXVII, 1402, 10. 11. 1978, стр. 6–7) говори се о тешким условима рада, насилном пресељењу 3,5 милиона грађана на село и претварању многих пагода у складишта.

⁶³ „Нови међународни празник: Дан несврстаности“, *ПЗ*, XXX, 1550, 11. 9. 1981, стр. 4–5.

⁶⁴ До сада најпотпунији приказ односа комунистичких власти према религији и верским заједницама видети у: Радмила Радић, *Држава и верске заједнице*, I–II, Београд, 2002 (посебно в. I, стр. 108–112, 124–127).

⁶⁵ *Издазак*, 3, стр. 2–3.

⁶⁶ „Наука руши митове: Мојсијев трик“, *ПЗ*, XXVIII, 1436, Београд, 6. 7. 1979, стр. 29.

лист одувек обиловао, али је у ствари било слабо прикривена антиверска пропаганда. Негативан став према религији је изражен нешто експлицитније следеће године у одговору на питање једне читатељке из Илока о томе шта је то религија. Редакција је на странама „Мале поште“ одговорила да су људи у давнини из немоћи почели да поштују природне силе.⁶⁷ Иако су одређена поједностављења прихватљива у једном омладинском листу, на овај начин је сложено питање религије сведено на пуку празноверицу и страх од природних сила.

Седам година касније, парадигма се променила: социјалистичка ортодоксија је све више губила на уверљивости, а религија је поново постајала друштвено прихватљива. Тако на питање Лидије Тодоровић из Скопља о Библији, редакција даје врло похвалан и објективан приказ те књиге, цитирајући и причу о томе како је цар Соломон пресудио спор две проститутке око тога чија је беба,⁶⁸ као и неколико пословица.⁶⁹ Следеће године лист је покренуо мини-серијал из пера Слободана Рељића о оснивачима главних светских религија: Мојсију, Исусу, Мухамеду, Конфучију и Буди.⁷⁰ О сваком од њих су изнете познате чињенице, и то на потпуно неутралан начин који није могао да иритира ни вернике ни атеисте. Исти аутор је следеће године објавио још један текст о Исусу Христу, и то крајем маја, у време које је раније било резервисано за Јосипа Броза Тита.⁷¹ Неколико месеци касније, редакција је једној читатељки из Сарајева, на питање шта да чита осим Библије, одговорила: „Библија иначе није спорна и није чудо што се нашла на првом месту неког списка корисних књига. Ако те занима, читај је пажљиво и полако... У њој је драгоценост мудрост – довољно за почетак.“⁷²

На потпуно измењен однос према религији и цркви од средине осамдесетих и почетком деведесетих указују још четири написа о манастирима. Први се појавио 1985. и говорио је надахнуто о Атосу, „непромењивом и величанственом“, чија „интимна атмосфера позива на окупљање и духовно уздизање“.⁷³ Други је такође имплицирао мистику, описујући нераспаднута тела 150 калуђера у цркви Св. Блажа у Водњу, за које наука

⁶⁷ „Мала пошта“, *ПЗ*, XXIX, 1490, Београд, 18. 7. 1980, стр. 38.

⁶⁸ *Цареви*, I, 3:16-28.

⁶⁹ „Мала пошта“, *ПЗ*, XXXVII, 1842, Београд, 17. 4. 1987, стр. 48.

⁷⁰ *ПЗ*, XXXVII, 1902–1906, Београд, 10. 6. 1988 – 8. 7. 1988, стр. 8–9.

⁷¹ Слободан Рељић, „О времену у коме је настало хришћанство: Месија је стигао у кошуљи“, *ПЗ*, XXXVIII, Београд, 26. 5. 1989, стр. 16–17.

⁷² „Мала пошта“, *ПЗ*, XXXVIII, 1963, Београд, 11. 8. 1989, стр. 49.

⁷³ Дијево Варагић, „Света Гора, свет за себе: Тибет хришћанства“, *ПЗ*, XXXIV, 1750, Београд, 12. 7. 1985, стр. 4–5.

⁷⁴ Петар Милаговић, „Тајна цркве св. Блажа у водњу: Како упокојити свеца“, *ПЗ*, XXXVI, 1857, Београд, 31. 7. 1987, стр. 14–15.

није имала објашњење.⁷⁴ Прилог Мирјане Крстуловић о Плетерском картузијанском манастиру у Словенији је био написан не само објективно већ и са нескривеним симпатијама према ћутљивим монасима.⁷⁵ Коначно, 1990. је изашао текст П. Милатовића о манастиру Раваници у коме се мошти кнеза Лазара називају једним „од најдрагоценијих богатстава српског народа“.⁷⁶ Уз неколико пригодних текстова о Косовској бици објављених претходне године поводом њене 600. годишњице,⁷⁷ *Политикин забавник* се овим чланком несвесно ставио у службу манипулације косовским митом и годишњицом битке коју је ради својих властодржачких циљева извео режим Слободана Милошевића.⁷⁸ Када је религија била у питању, *Забавник* је за четири деценије излажења прешао пут од игнорисања, преко дисквалификације, до афирмације. То што дуго није било ни негативних прилога о вери треба тумачити жељом да се негативним писањем не подстакне радозналост младих за „забрањено воће“ и стандардном уређивачком политиком која се клонила директног наметања идеолошких ставова.

Отворено идеолошки текстови

Овај последњи постулат уређивачке политике је већ више пута споменут и њега се редакција заиста у највећој мери и држала. Но, упркос томе, током анализираних раздобља ипак се појавило неколико прилога који су имали отворено идеолошки карактер и који су по својој форми и садржини много боље одговарали *Политици* него *Политикином забавнику*.

Први отворено идеолошки чланак се појавио 1965. а имао је за тему величање самоуправљања.⁷⁹ Као такав он је одударао од уобичајене уређивачке концепције. Следећи прилог чија је веза са дневном политиком била очигледна изашао је три године касније и био је посвећен нетом убијеном др Мартину Лутеру Кингу.⁸⁰ У доста поетски надахнутом чланку

⁷⁵ Мирјана Крстуловић, „Тихо место бурне повести: Плетерски картузијански самостан“, *ПЗ*, XXXVIII, 1950, 12. 5. 1989, стр. 40–42.

⁷⁶ П. Милатовић, „Од блага ни трага: Терет за 100 камила“, *ПЗ*, XXXIX, 2025, Београд, 19. 10. 1990, стр. 4–5.

⁷⁷ Петар Милатовић, „Косовска битка – историја која је побегла у легенду: Немац са одором кнеза Лазара“, *ПЗ*, XXXVIII, 1955, Београд, 16. 6. 1989, стр. 8–9; Иван Лончар, „После тачно шест векова: Десница је остала на Косову“, XXXVIII, 1956, 23. 6. 1989, стр. 4–5; Вјера и Невен Витошевић, „Легенда о јунацима Косовске битке: Црвени божури“, *ПЗ*, XXXVIII, 1961, Београд, 28. 7. 1989, стр. 15.

⁷⁸ Ур. Holm Sundhaussen, „Der serbische Kosovo-Mythos“, u: Bernhard Chiari, Agilolf Keßelring (ur.) *Wegweiser zur Geschichte Kosovos*, Padeborn, München, Wien, Zürich, 2006, str. 202–203.

⁷⁹ Б. Ђ. Поповић, „Органи самоуправљања, школа радних људи“, *ПЗ*, XIV, 681, Београд, 16. 1. 1965, стр. 2.

⁸⁰ „Доктор који лечи од мржње – Мартин Лутер Кинг“, *ПЗ*, XXVII, 851, Београд, 20. 4. 1968, стр. 5.

је између осталог речено: „Мартин Лутер Кинг је веровао у мир, веровао је да дечје главе црне, беле, црвене и жуте неће бити покуњене. Он је веровао и зато су га убили... Док је био жив, доктор је волео децу а мрзео мржњу.“ Непотписани аутор је направио игру речи са Кинговом докторском титулом, имплицирајући да је он био доктор медицине – а не теологије, што не би било сасвим у складу са сликом о његовим левичарским убеђењима која су сугерисана читаоцима.

Мини серијал „Трагичан биланс рата“ од четири чланка о ратној штети коју је Југославија претрпела у Другом светском рату,⁸¹ на први поглед се може схватити као историјски. Поставља се, међутим, питање зашто је више од тридесет година после завршетка рата та тема тако опширно обрађена, поготово ако се има на уму да су наведени подаци са којима је Репарациона комисија ФНРЈ изашла већ 1946,⁸² а за која се у време објављивања прилога већ знало да нису ни приближно тако егзактни?⁸³ Иако су југословенско-западњонемачки односи у то време били у успону, можда се радило о прикривеном притиску на СРН због вечно спорног питања антијугословенске емиграције.⁸⁴ Серијал је такође на индиректан начин служио промоцији комунистичког режима, јер је показивао из каквог пакла и пустоши је КПЈ извукла земљу и повела је у социјалистичку изградњу.

Наредне године је изашао још један критички чланак о Западној Немачкој поводом филма „Хитлер – једна каријера“ који је направљен по чувеној Хитлеровој биографији од Јоахима Феста.⁸⁵ У чланку се критикује што је у филму преко концентрационих логора и геноцида пређено „овлаш, као преко неминовности“, а потом се говори о наводно све бројнијим манифестацијама неонацизма у СРН.

⁸¹ „Погинуо сваки девети“, *ПЗ*, XXV, 1301, Београд 3. 12. 1976, стр. 23; „Шта је све уништено?“, *ПЗ*, XXV, 1303, Београд, 17.12. 1976, стр. 29; „Пустош у саобраћају“, *ПЗ*, XXVI, 1306, Београд, 7. 1. 1977, стр. 23; „Уништено културно благо“, *ПЗ*, XXVI, 1306, Београд, 21. 1. 1977, стр. 23.

⁸² Reparaciona komisija FNRJ, *Ljudske i materijalne žrtve Jugoslavije u ratnim naporima 1941–1945*, Beograd, 1946, str. 6–8.

⁸³ Up. Nikola Živković, *Ratna šteta koju je Nemačka učinila Jugoslaviji u Drugom svetskom ratu*, Beograd, 1975. Већина података које Живковић наводи се не поклапа са наводима комисије. Уз то његова књига указује на фрагментарност доступне архивске грађе која онемогућава егзактно утврђивање како материјалних тако и људских губитака. О спорности броја жртава в.: Vladimir Žerjavić, *Population Losses in Yugoslavia 1941–1945*, Zagreb, 1997; Bogoljub Kočović, *Žrtve Drugog svetskog rata u Jugoslaviji*, London, 1984; up. i Zoran Janjetović, *Od Auschwitz do Brijuna. Pitanje odštete žrtvama nacizma u jugoslavensko-zapadnonjemačkim odnosima*, Zagreb, 2007, str. 19–23, 55.

⁸⁴ Branko Pavlica, *Jugoslavija i SR Nemačka 1951–1984*, Smederevo, 1989, str. 72–78.

⁸⁵ „Узаврели глобус: Скривени део историје“, *ПЗ*, XXVII, 1368, Београд, 17. 3. 1978, стр. 16–17.

Сличан је тон и тема још једног чланка који се појавио 1984.⁸⁶ У чланку се пребацује Немцима недовољно сећање и недовољно знање о збивањима за време нацизма, као и тенденција ревидирања историје. Оспорава се да је постојао покрет отпора, пребацује им се да себе стављају у улогу жртве и да желе да кривицу за ратне страхоте поделе са другима. Јасно је да је овакво писање одговарало црно-белој слици Другог светског рата, а немачке жртве (како међу цивилима тако и међу војницима) једноставно нису признате за легитимне. Режим који је свој легитимитет извлачио из победе у рату, није себи могао да дозволи да и на непријатељској страни види људска бића и њихову патњу. У крајњој линији, и овај чланак је био и у функцији сталног одржавања одређеног притиска на СРН покретањем непријатних тема везаних за Други светски рат – што је била опробана тактика југословенске дипломатије у наступима према Западној Немачкој.⁸⁷

На одређени начин, у вези са чланцима везаним за СРН је био и чланак о тероризму у свету из фебруара 1978.⁸⁸ У њему ауторка М. Крстуловић излаже службени југословенски став према тероризму и објашњава разлоге зашто СФРЈ није потписала конвенцију 19 европских земаља о тероризму. Речено је да „ми правимо битну разлику између испада екстремиста и деловања герилских ослободилачких покрета каквих у свету има доста, нарочито у Африци“. Иако то није експлицитно речено, у прави тероризам су спадале акције антијугословенске емиграције, док су герилски покрети Африке, којима је Југославија пружала дипломатску (и разну другу) помоћ сматрани за ослободилачке.

У том тону је и чланак исте ауторке о Палестини.⁸⁹ У њему је описан настанак Израела и израелско-арапски сукоб, уз напомену да ће криза трајати док год се не створи палестинска држава. Ово је био ехо виђења овог проблема у југословенској дипломатији, која се увек (иако вероватно не увек из несебичних побуда) залагала за потлачене. Треба рећи и то да је оно у основи одговарало чињеницама.⁹⁰ Ауторка чланка се ипак није упуштала у повлачење суптилне границе између легитимне борбе за слободу и тероризма, будући да у пракси ПЛО-а та граница такође није била сасвим јасна.

⁸⁶ В. Стефановић, „Доба Хитлера и нацизма – како то Немци памте?“, *ПЗ*, XXXIII, 1713, Београд, 26. 10. 1984, стр. 34–35.

⁸⁷ Ур. Јанјетовић, *Od Auschwitz do Brijuna*, passim.

⁸⁸ М. Крстуловић, „Узаврели глобус: Ланац терора“, *ПЗ*, XXVII, 1364, 17. 2. 1978, стр. 30–31.

⁸⁹ М. Крстуловић, „Узаврели глобус: Палестина, тесна земља“, *ПЗ*, XXVII, 1367, Београд, 10. 3. 1978, стр. 4–5.

⁹⁰ John Rose, *Mitovi cionizma*, Zagreb, 2005, str. 195–247; Roger Garaudy, *The Founding Myths of Modern Israel*, Newport Beach, 2003, pp. 108–122. У основи исправно виђење Израела као агресора је после 1990. неоправдано нападано заједно са неким другим, вероватно погрешним, поставкама социјалистичке југословенске дипломатије.

Истој ауторки је већ неколико недеља раније пало у део да читаоцима објасни неочекивани феномен рата две несврстане земље, Вијетнама и Кампучије.⁹¹ Немајући решење за ову компромитујућу енигму, не стављајући се ни на једну од зараћених страна, ауторка је за рат, за који је рекла да се о њему мало зна, оптужила неоколонијализам! Том чаробном формулом и заклинањем у принципе суверенитета и интегритета и немешања у ствари других земаља хтела се скинути с дневног реда једна непријатна тема. Поставља се питање: зашто је она уопште била покретана? Треба претпоставити да је младе требало на „правилан начин“ информисати о тој зачуђујућој појави.⁹²

Закључак

Политикин забавник није био замишљен као идеолошки лист, већ као забавно-образовни. Због тога њега није карактерисало велико присуство идеологије. Иако је прилога са прикривеним идеолошким порукама било сразмерно доста, оне су само у изузетним случајевима биле наметљиве. На страницама листа дискретно су неговане вредности југословенског социјалистичког друштва: „братство и јединство“, традиције Народноослободилачке борбе, борба радничке класе предвођене Комунистичком партијом, несврстаност и слободољубље. Оне су се провлачиле кроз мноштво чланака, од којих смо ми анализирали само оне упечатљивије. Отворено идеолошких прилога је било свега неколико, и они су, чак и у контексту прилога са идеолошким садржајем, представљали изузетке. Самих прилога са идеолошким набојем је било највише крајем седамдесетих и почетком осамдесетих година XX века – свакако у вези са тежњом не више много свежег режима да себи учврсти идеолошку легитимацију током последњих година Титовог живота и у првим годинама после његове смрти.

Друштвене промене током осамдесетих година, економска криза и пропратно распадање социјалистичке идеологије довели су на сцену нове идеолошке обрасце, који су се пре свега огледали у већем интересу за национално и за религију. *Политикин забавник* је стидљиво почео да следи те трендове, који до распада СФРЈ нису потпуно преовладали, преплићући се још увек са прилозима из НОБ-а и онима у знаку „братства и јединства“.

На крају треба рећи да прилози из *Политикиног забавника* са идеолошким садржајима, узети издвојено као у овом чланку, могу да наведу на

⁹¹ М. Крстуловић, „Узаврели глобус: Тајанствени „необјављени рат“, *ПЗ*, XXVII, 1369, Београд, 24. 2. 1978, стр. 10–11.

⁹² Уочено је већ петнаестак година раније да млади показују више интересовања за спољну него за унутрашњу политику, те да прате ослободилачку борбу народа Трећег света. (В. Јакшић, „Омладина и политика“, *ПЗ*, XIV, 683, Београд, 30. 1. 1965, стр. 2).

погрешан закључак. У ствари, *Политикин забавник* је био лист са јако мало идеологије. Насупрот овде разматраним примерима стоји неупоредиво већи број прилога из историје, културе, науке, научне фантастике, забавне музике, стрипова, моде, спорта итд. који су по правилу били врло квалитетни а који нису имали у себи ни трунке идеологије. Баш због тога *Политикин забавник* је деценијама остао омиљено штиво, не само младих. Наравно да у једном идеологизованом друштву какво је било социјалистичко југословенско друштво, ништа није могло бити потпуно очишћено од идеологије, али је она у *Забавнику* пажљиво сервирана у малим дозама.

Summary

Communism in Small Doses: Ideology in *Politikin zabavnik* 1952–1991

Key words: *Politikin zabavnik*, *Josip Broz Tito*, *Communist Party of Yugoslavia*, *Socialism*, *Labour movement*, *Communist Ideology*, *Yugoslav People's Army*

The article deals with expressions of communist ideology in the youth magazine *Politikin zabavnik*. The magazine was meant above all for teenagers and its purpose was to divert and educate its readers. Among many articles dealing with history, science, comics etc. there was a certain number through which the official communist ideology was implanted into young minds. This was seldom done overtly, the bulk of such articles not dealing with ideological matters openly. The topics usually used for the purpose were the struggle of the partisans, the history of the workers' movement, Tito, the Yugoslav People's Army, youth labour actions, reports concerning non-aligned countries etc. During the whole period only several overtly ideological articles appeared. On the whole the quantity of ideology remained very small, and the ideology itself tended to change over time, particularly during 1980s – which was in keeping with changes in the Yugoslav society.